GLOBAL MUAMMOLAR TA'SIRIDA ZAMONAVIY IJTIMOIY TAFAKKUR TRANSFORMATSIYASINING ASOSIY YÖNALIŞLARI

Raximov Bunyod Baxtiyor o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Falsafa kafedrasi
I bosqich tayanch doktaranti
E-mail: rahimovbunyod25@gmail.com
ORCID: 0009-0003-6088-918X
Tel: (94) 015 65 16

Annotatsiya Ushbu maqolada global muammolarning zamonaviy ijtimoiy tafakkurga ta'siri, insoniyat dunyoqarashida yuz berayotgan o'zgarishlarning falsafiy va ijtimoiy asoslari tahlil qilinadi. Globallashuv, ekologik inqiroz, raqamli texnologiyalar rivoji, sun'iy intellektning keng joriy etilishi, geosiyosiy ziddiyatlar va ijtimoiy tengsizlik kabi omillarning inson tafakkuri hamda ijtimoiy munosabatlarga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy tafakkur transformatsiyasining ekologik, texnologik, axborot-kommunikatsion, ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlari o'zaro bog'liqlikda tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tafakkur, tafakkur transformatsiyasi, global muammolar, globallashuv, ekologik ong, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, global mas'uliyat, ijtimoiy qadriyatlar, barqaror rivojlanish.

Kirish. XXI asr insoniyat taraqqiyotida tub o'zgarishlar, murakkab ijtimoiy jarayonlar va yangi global tahdidlar kuchaygan tarixiy davr sifatida namoyon bo'lmoqda. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashuvi, axborot almashinuvining tezlashishi hamda davlatlararo munosabatlarning murakkablashuvi insoniyat hayotining deyarli barcha sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu jarayonlar bir tomondan jamiyat taraqqiyoti uchun yangi imkoniyatlarni yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan ekologik

muammolar, resurslar tanqisligi, ijtimoiy tengsizlik, axborot xavfsizligi va geosiyosiy qarama-qarshiliklar kabi muammolarni yanada dolzarb holatga olib chiqmoqda.

Ijtimoiy tafakkur jamiyatning o‘z mavjudligi, taraqqiyot yo‘nalishlari, ijtimoiy munosabatlari va kelajagi haqidagi qarashlari majmuasidir. U tarixiy sharoit, iqtisodiy munosabatlar, siyosiy jarayonlar, ilmiy-texnik taraqqiyot va madaniy qadriyatlar ta’sirida shakllanib, doimiy ravishda rivojlanib boradi. Shuning uchun global muammolarni ijtimoiy tafakkur transformatsiyasining muhim omili sifatida o‘rganish zamonaviy falsafaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi global muammolar ta’sirida zamonaviy ijtimoiy tafakkurda yuz berayotgan o‘zgarishlarning mazmunini ochib berish, uning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash va ushbu jarayonning falsafiy-ijtimoiy xususiyatlarini asoslashdan iborat.

Adabiyotni o'rganish1. Global muammolar va ijtimoiy tafakkur transformatsiyasining nazariy-falsafiy asoslari

Global muammolar insoniyatning umumiy manfaatlari, xavfsizligi va istiqboliga ta’sir ko‘rsatadigan, alohida davlat yoki hudud doirasida hal etilishi qiyin bo‘lgan murakkab ijtimoiy hodisalardir. Ularning o‘ziga xos jihati shundaki, bunday muammolar bir mamlakat chegarasida yuzaga kelgan taqdirda ham, oqibatlari boshqa hududlar va xalqlarga ta’sir qilishi mumkin.

Global muammolar tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy-falsafiy muhokamalarda keng qo‘llanila boshladi. Xususan, 1972-yilda Donella Meadows va uning hammualliflari tomonidan tayyorlangan “The Limits to Growth” asarida iqtisodiy o‘sish, demografik jarayonlar, sanoat rivoji, tabiiy resurslardan foydalanish va ekologik muvozanat o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlik tizimli modellashtirish asosida ko‘rsatib berildi [1]. Ushbu tadqiqot insoniyat taraqqiyotini faqat ishlab chiqarish hajmi yoki iqtisodiy o‘sish bilan o‘lchash biryoqlama yondashuv ekanini anglash uchun muhim nazariy asos yaratdi.

Global muammolarning ijtimoiy tafakkurga ta’sirini izohlashda Ulrich Bekning “tavakkalchilik jamiyati” konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Olim zamonaviy jamiyat taraqqiyotida ilmiy-texnik rivojlanish natijasida yuzaga kelayotgan xavf-xatarlar ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylanayotganini ta’kidlaydi. Uning fikricha, zamonaviy jamiyat nafaqat moddiy boyliklarni ishlab chiqarish va taqsimlash, balki taraqqiyot jarayonida yuzaga keladigan xavflarni aniqlash, baholash va boshqarish muammosi bilan ham yuzma-yuz kelmoqda [2].

Mazkur yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, global muammolar zamonaviy inson tafakkurida yangi mas’uliyat shakllarini yuzaga keltirmoqda. Ilgari inson ko‘proq o‘zining bevosita ijtimoiy muhiti, oilasi, hududi yoki davlatidagi jarayonlarga e’tibor qaratgan bo‘lsa, bugungi kunda uning qarashlari butun insoniyat taqdiri bilan bog‘liq masalalarni ham qamrab olmoqda.

Shu ma’noda, zamonaviy ijtimoiy tafakkur transformatsiyasining asosiy mazmuni mahalliy manfaatlar doirasidan umuminsoniy mas’uliyatga, biryoqlama fikrlashdan tizimli yondashuvga, qisqa muddatli manfaatlardan uzoq muddatli barqaror taraqqiyot tamoyillariga o‘tishda namoyon bo‘lmoqda.

2. Ekologik muammolar ta’sirida ijtimoiy tafakkurning o‘zgarishi

Global muammolar orasida ekologik inqiroz zamonaviy ijtimoiy tafakkur transformatsiyasiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatayotgan omillardan biridir. Iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, suv resurslarining qisqarishi, tuproq degradatsiyasi va atmosfera ifloslanishi insoniyatning tabiat bilan munosabatlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda.

Uzoq vaqt davomida tabiat inson ehtiyojlarini qondiruvchi cheksiz resurslar manbai sifatida talqin etilgan. Bunday yondashuvda iqtisodiy samaradorlik va ishlab chiqarish hajmi ustuvor ahamiyat kasb etib, ekologik muvozanat masalalari ko‘pincha ikkinchi darajali vazifa sifatida qaralgan. Biroq hozirgi ekologik vaziyat inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni faqat iste’mol va foydalanish nuqtayi nazaridan tushunish mumkin emasligini ko‘rsatmoqda.

Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hukumatlararo ekspertlar guruhi (IPCC) tomonidan 2023-yilda e’lon qilingan Oltinchi baholash siklining umumlashtiruvchi hisobotida inson faoliyati global isishga sabab bo‘layotgani, iqlim o‘zgarishining ekotizimlar va inson farovonligiga keng ko‘lamli ta’sir ko‘rsatayotgani ilmiy dalillar asosida yoritilgan [3].

Mazkur holat ekologik tafakkurning yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘lmoqda. Ekologik tafakkur endilikda faqat tabiatni muhofaza qilishga oid qarashlar bilan cheklanmaydi. U ishlab chiqarish madaniyati, iste’mol odatlari, iqtisodiy faoliyat, davlat siyosati va fuqarolik mas’uliyatini ham qamrab oladi.

O‘zbekiston sharoitida ham ekologik tafakkur transformatsiyasi muhim ahamiyatga ega. Xususan, Orol dengizi fojiasi, suv resurslaridan oqilona foydalanish, cho‘llanish va atmosfera havosi sifatini yaxshilash masalalari jamiyatning ekologik dunyoqarashini rivojlantirishni talab etadi.

Demak, ekologik muammolar ta’sirida ijtimoiy tafakkurda inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni uyg‘unlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik mas’uliyatni ijtimoiy qadriyat sifatida shakllantirish yo‘nalishi kuchaymoqda.

3. Raqamlashtirish va sun’iy intellekt ta’sirida ijtimoiy tafakkur transformatsiyasi

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatayotgan muhim omillardan yana biri raqamli texnologiyalarning keng miqyosda joriy etilishidir. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, katta ma’lumotlar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va sun’iy intellekt insonlarning axborot olish, bilimlarni o‘zlashtirish, muloqot qilish va qaror qabul qilish usullarini tubdan o‘zgartirmoqda.

Manuel Kastelsning “The Rise of the Network Society” asarida zamonaviy jamiyatning axborot va kommunikatsiya tarmoqlari asosida shakllanayotgan yangi ijtimoiy tuzilishi tahlil qilinadi [4]. Muallif axborot texnologiyalari iqtisodiyot,

madaniyat, mehnat munosabatlari va ijtimoiy aloqalarning o‘zgarishiga ta’sir ko‘rsatayotganini asoslaydi.

Raqamli transformatsiyaning ijtimoiy tafakkurga ta’siri, avvalo, insonning axborot bilan munosabatida namoyon bo‘ladi. Ilgari bilim va ma’lumotlarni olish ko‘proq muayyan vaqt va makon bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda axborotga kirish imkoniyatlari kengaydi. Shu bilan birga, axborot hajmining ortishi uning ishonchliligini aniqlash, muhim va ikkinchi darajali ma’lumotlarni farqlash masalasini murakkablashtirdi.

Sun’iy intellektning rivojlanishi esa ushbu transformatsiyaning yangi bosqichini ifodalaydi. Sun’iy intellekt ta’lim, tibbiyot, iqtisodiyot, davlat boshqaruvi va ilmiy tadqiqotlarda inson imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, inson mehnati, shaxsiy daxlsizlik, mas’uliyat va axloqiy me’yorlar bilan bog‘liq savollarni ham keltirib chiqarmoqda.

Asosiy qism. UNESCOning 2021-yilda qabul qilingan Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyasida inson huquqlari, inson qadr-qimmati, shaffoflik, adolatlilik, xavfsizlik va inson nazorati kabi tamoyillar ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan [5].

Mazkur hujjat sun’iy intellektni faqat texnik vosita sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlarga ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab hodisa sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Bizning fikrimizcha, raqamli transformatsiya sharoitida ijtimoiy tafakkurning asosiy vazifasi texnologik imkoniyatlardan foydalanish bilan birga, insonning mustaqil fikrlash qobiliyati, axloqiy tanlovi va ijtimoiy mas’uliyatini saqlab qolishdan iborat. Chunki texnologik taraqqiyotning haqiqiy samarasi uning qanchalik tez rivojlanishi bilan emas, balki inson va jamiyat manfaatlariga qay darajada xizmat qilishi bilan belgilanadi.

4. Geosiyosiy ziddiyatlar va global xavfsizlik muammolari ta’sirida ijtimoiy tafakkur

XXI asrda xalqaro munosabatlarning murakkablashuvi, mintaqaviy nizolar, qurolli to‘qnashuvlar, xalqaro terrorizm, ekstremizm va kiberxavfsizlik tahdidlari global xavfsizlik masalasini yanada dolzarb qilmoqda. Bunday jarayonlar jamiyatning tinchlik, barqarorlik, davlat suvereniteti va xalqaro hamkorlik haqidagi qarashlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Geosiyosiy ziddiyatlar ta’sirida ijtimoiy tafakkurda xavfsizlik tushunchasining mazmuni ham o‘zgarmoqda. Ilgari xavfsizlik ko‘proq harbiy qudrat va davlat chegaralarini himoya qilish bilan bog‘liq holda talqin qilingan bo‘lsa, bugungi kunda u iqtisodiy barqarorlik, oziq-ovqat xavfsizligi, energetika, axborot xavfsizligi, ekologik barqarorlik va inson manfaatlarini ham qamrab olmoqda.

Global xavfsizlikning zamonaviy talqini davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur anglashni talab qiladi. Chunki bir hududda yuzaga kelgan siyosiy yoki iqtisodiy beqarorlik boshqa hududlarning ham ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Mazkur jarayon ijtimoiy tafakkurda bir nechta muhim o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Jumladan, tinchlik va barqarorlikni umumiy insoniy qadriyat sifatida anglash, xalqaro huquq normalariga hurmat, turli madaniyat va sivilizatsiyalar o‘rtasidagi muloqotni rivojlantirish, ziddiyatlarni muzokaralar orqali hal etish zarurati kuchaymoqda.

5. Ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy muammolar ta’sirida qadriyatlar tizimining transformatsiyasi

Global muammolarning yana bir muhim ko‘rinishi ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikdir. Dunyo miqyosida daromadlar taqsimotidagi tafovutlar, kambag‘allik, ishsizlik, mehnat bozoridagi beqarorlik va ta’lim imkoniyatlarining teng taqsimlanmasligi jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga ta’sir ko‘rsatmoqda.

Iqtisodiy globallashuv yangi ish o‘rinlari, investitsiyalar va texnologik imkoniyatlarni yaratish bilan birga, ayrim ijtimoiy guruhlarning iqtisodiy jarayonlardan chetda qolish xavfini ham kuchaytiradi. Ayniqsa, raqamli

texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlaridagi tafovut raqamli tengsizlik muammosini yuzaga keltirmoqda.

Bu holat zamonaviy ijtimoiy tafakkurda adolat, teng imkoniyat, ijtimoiy himoya va inson kapitali tushunchalarining ahamiyatini oshirmoqda. Jamiyat taraqqiyotini faqat yalpi iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan baholash yetarli emas. Aholining bilim olish, munosib mehnat qilish, tibbiy xizmatdan foydalanish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlari ham taraqqiyotning muhim mezoniga aylanmoqda.

Ijtimoiy tafakkur transformatsiyasi bu borada insonni iqtisodiy jarayonlarning oddiy ishtirokchisi sifatida emas, balki ijtimoiy taraqqiyotning asosiy subyekti sifatida anglashni talab qiladi.

Shuningdek, zamonaviy sharoitda moddiy manfaatlarning mutlaq ustuvorligidan insoniy qadriyatlar, ijtimoiy birdamlik va adolat tamoyillariga asoslangan rivojlanish modeliga ehtiyoj ortmoqda. Bu esa jamiyatning qadriyatlar tizimida ham muhim o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi.

6. Ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va global madaniy jarayonlar ta’sirida ijtimoiy tafakkurning yangilanishi

Globallashuv jarayonlari turli xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirib, insoniyatning umumiy axborot va madaniy makonini shakllantirmoqda. Buning natijasida milliy madaniyatlar, an’analar va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabatlar yangi mazmun kasb etmoqda.

Bir tomondan, madaniyatlararo muloqot insonlarning boshqa xalqlar hayoti, dunyoqarashi va qadriyatlarini anglash imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, ommaviy madaniyatning bir xillashuvi, iste’molchilik kayfiyatining kuchayishi va milliy o‘zlikni anglash bilan bog‘liq muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli zamonaviy ijtimoiy tafakkurda milliy o‘zlikni saqlash va umuminsoniy qadriyatlarga ochiq bo‘lish o‘rtasidagi muvozanat muhim ahamiyat

kasb etadi. Bu ikki jarayon bir-biriga qarama-qarshi emas, balki o‘zaro boyituvchi omillar sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

Bizning nazarimizda, global muammolar sharoitida ma’naviy-axloqiy tafakkurning asosiy vazifasi inson qadr-qimmati, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, hamjihatlik va mas’uliyat kabi qadriyatlarni zamonaviy ijtimoiy munosabatlarning asosiy mezoniga aylantirishdan iborat.

Bunda ta’lim va tarbiya tizimining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Chunki yosh avlodda tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, axborotni tahlil etish va ijtimoiy mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalarini shakllantirish global muammolarga ongli munosabatni rivojlantiradi.

Xulosa. O‘tkazilgan nazariy-falsafiy tahlil asosida global muammolar zamonaviy ijtimoiy tafakkur transformatsiyasining muhim omili ekanligi to‘g‘risida xulosa qilish mumkin. Global muammolar jamiyatning mavjud voqelikni anglash usullari, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy munosabatlari va kelajak haqidagi tasavvurlarini qayta shakllantirmoqda.

Tadqiqot natijasida zamonaviy ijtimoiy tafakkur transformatsiyasining quyidagi asosiy yo‘nalishlari ajratib ko‘rsatildi:

Mazkur yo‘nalishlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni alohida jarayonlar sifatida emas, balki yagona ijtimoiy-falsafiy transformatsiyaning tarkibiy qismlari sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, global muammolar sharoitida zamonaviy ijtimoiy tafakkurning asosiy vazifasi insoniyat taraqqiyotini faqat iqtisodiy yoki texnologik yutuqlar bilan emas, balki inson qadr-qimmati, ekologik muvozanat, ijtimoiy adolat va umumiy mas’uliyat mezonlari asosida baholashdan iborat. Shunday ekan, zamonaviy ijtimoiy tafakkur transformatsiyasi jamiyatning global xavf-xatarlarga moslashuvi bilangina cheklanmay, yanada adolatli, barqaror va insonparvar taraqqiyot modelini shakllantirishga xizmat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J., Behrens W. W. III. *The Limits to Growth*. – New York: Universe Books, 1972.
2. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. – London: SAGE Publications, 1992.
3. IPCC. *Climate Change 2023: Synthesis Report*. – Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023.
4. Castells M. *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. – Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
5. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. – Paris: UNESCO, 2021.
6. United Nations. *Our Common Agenda: Report of the Secretary-General*. – New York: United Nations, 2021.
7. Beck U. *World at Risk*. – Cambridge: Polity Press, 2009.
8. Meadows D. H. *Thinking in Systems: A Primer*. – London: Earthscan, 2008.
9. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. – Cambridge: Polity Press, 1990.
10. Bauman Z. *Globalization: The Human Consequences*. – Cambridge: Polity Press, 1998.